

Sosyal Devlet Tasfiye mi Oluyor, Yeni Bir Sosyal Devlet mi Ortaya Çıkıyor?

Oğuz TOPAK*

Öz

Çalışma, Türkiye’de 1990’lı yıllardan bu yana sağlık, eğitim, istihdam, sosyal güvenlik ve diğer refah uygulamaları açısından yasal ve kurumsal değişimleri bir bütün olarak devletin biçiminde bir değişimin unsurları olduğu varsayımından hareket etmektedir. Bu değişimin sınıf mücadelelerinin sonucunda şekillenen sermaye birikim rejimindeki dönüşümün bir parçası olan devletin kurumsal olarak dönüşümünün bir uzantısı olduğunu iddia etmektedir. Özellikle dünyada refah politikalarının ve kurumlarının yeni biçimlerini ve bu süreçte devletin toplumsal yeniden üretim sürecinde oynadığı rolü analiz eden makale, refah sistemlerinin geçirdiği çok boyutlu dönüşümü ele almakta, böylece refah devletinin tasfiyesi olarak tartışılan süreci Türkiye özelinde tartışmaya açmaktadır. Makale, söz konusu dönüşümü, düzenleme yaklaşımı çerçevesinde ele almakta ve Türkiye’de refah devletinin sermaye birikim rejimi ve bunun kurumsal düzenlemeleri yoluyla ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu süreçte basitçe refah devletinin tasfiyesinden bahsedilemeyeceğini, daha çok Fordizme özgün olarak şekillenmiş Keynesyen Refah Devletinin Yaygın, Neoliberal Birikim Rejimi çerçevesinde kurumsal olarak yeniden şekillendiğini iddia etmektedir. Türkiye’de de benzer bir dönüşüm sürecinin yaşandığını vurgulayan çalışma, bu çerçevede Türkiye’de refah devletinin ve refah kurumlarının Neoliberal dönüşüm sürecinde bazı sapmaların olduğunu belirtmektedir. Bunun da AKP’nin siyasal ve toplumsal olarak varlık unsuru olarak gördüğü iki uluslu hegemonik projesinde bağımlı sınıfların rızasını almaya yönelik politika ve kurumsal tercihlerinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Çalışma, Türkiye’de refah devletinin bağımlı sınıflara yönelik bir kontrol mekanizması işlevinin yanı sıra sermaye birikim rejiminin bir parçası olan düzenleme biçimi olarak işlev gördüğünü ve kamusal alanda kristalleşmiş sınıf mücadelelerinin sonucunda ortaya çıkacak yeni kurumsal biçimler halinde şekilleneceğini öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: neoliberal birikim rejimi, Türkiye, refah devleti, düzenleme yaklaşımı

Social State Disappears or a New Social State Emerges?

Abstract

This paper acts on the assumption that the legislative and institutional transformations in health, education, employment, social security and other welfare provisions in Turkey since 1990's are that the elements of a change in the form of the state form as a whole and claims that these policy changes are an extension of the state's institutional change which is part of the capital accumulation regime that are shaped by result of the class struggle. The article that analyses especially new forms of welfare policies and institutions in the world, and the role of the state in the social reproduction process, is addressing the transformation of the welfare system in multidimensional level, so that the process discussed in the liquidation of the welfare state is open to discussion in the case of Turkey. The article, analyse this transformation within the framework of Regulation Approach and has argued that the welfare state in Turkey has been emerged as a result of the capital accumulation regime and its institutional arrangements. The paper argues that this process cannot be simply referred to the liquidation of the welfare state, but rather to institutional restructuring of the Keynesian Welfare State which was shaped by Fordist accumulation regime in the framework of the Lean Neoliberal Accumulation Regime. The paper, stressed that there had been a similar transformation process in Turkey, but there are some deviations in the Neoliberal transformation process of the welfare state and welfare institutions, which was caused by the AKP's political and social ontological strategy which is depended on two nations hegemonic project aimed at obtaining the consent of the dependent class and institutional preferences. The article suggests that the welfare state which is a structural control mechanism for the dependent class, functions as a mode of regulation in the process of capital accumulation in Turkey, at the same time and will be institutionalised in the new forms as a result of class struggles which crystallise in the public sphere.

Keywords: neoliberal capital accumulation, Turkey, welfare state, regulation approach

Giriş

Özellikle 1980'lerin ortalarından itibaren sosyal güvenlik alanında, sosyal yardım ve hizmetlerde, sağlık ve eğitim alanlarında bir dizi yasal ve kurumsal değişiklik yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Bir yandan bu tür hizmetlerde mevcut hakların kapsamlarının, niteliklerinin ve çeşitlerinin değiştiği gözlemlenirken aynı zamanda özelleştirme, piyasalaştırma gibi politikaların yaşama geçtiği de gözlemlenmektedir. Diğer yandan özel sektör tarafından bu tür hizmetlerin sunumuna ilişkin düzenlemelerin yapılarak devlet yönelimli hiyerarşik yapı yerine özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin de bu alanda daha etkin bir konuma geldiği de görülmektedir. Bu değişimlerin en son örnekleri olarak vakıflar ve derneklere yönelik refah politikalarında getirilen ayrıcalıkları da gösterebiliriz.

Türkiye'de 1990'lı yıllardan bu yana yasal ve kurumsal değişimleri bir bütün olarak ele alırsak, Sağlık, eğitim, istihdam, sosyal güvenlik ve diğer refah uygulamaları açısından bakıldığında da Türkiye'de de refah devletinde bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Yaşadığımız toplumda bütün bireyler açısından önem arz eden değişimleri incelemeyi hedefleyen çalışmamız bu açıdan oldukça güncel bir konuyu ele almaktadır.

Türkiye'de bu değişimlere karşı tartışmaların daha çok sosyal devletin tasfiyesi üzerinden kurulduğu ve bir vatandaşlık hakları düzleminden konunun ele alındığı görülmektedir. Oysa refah devletinin gelişiminin ve yeniden yapılanma sürecinin kendine özgü dinamiklerinin, özellikle ekonomik ve siyasal alan arasındaki ilişkilerin değişen niteliğinin indirgemeci olmayan bir biçimde incelenmesi gereksinimi bulunmaktadır. Refah devletini geri çağırmak yerine ortaya çıkan yeni koşulları ve mücadele alanlarını yeniden tarif etmek daha gerçekçi gözükmektedir. Bu doğrultuda, refah politikalarının ve kurumlarının yeni biçimlerini ve devletin toplumsal yeniden üretim sürecinde oynadığı rolü analiz etmek, günümüz koşullarında nasıl bir devlet biçiminin ortaya çıktığını incelemek, bunun için bir başlangıç olarak değerlendirilebilir.

Kanımızca siyaset biliminin en önemli konularından birisi olan refah devletine ilişkin bir çalışma, ekonomi ile siyasetin, yani iktisadi alan ile siyasal alan arasındaki doğrudan bağlantıları dikkate almak durumundadır. Doğanın dönüştürülmesi ve üretim bir toplumun devamlılığı için elzem olan temel toplumsal faaliyet olduğundan tarihteki her toplum çeşitli kurumlar aracılığıyla bu faaliyetin devamını sağlama zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Dolayısıyla bu gereklilik aynı zamanda üretim sürecinin sürekliliğinin sağlanması, üretim sürecine katılan toplumsal aktörlerin yeniden üretiminin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk aynı zamanda ekonomi dışı aktörler ve kurumların da üretim sürecine katılımını veya üretim sürecinde varolmasını da ayrıca zorunlu kılar. Örneğin, toplumsal yeniden üretim işlevini yerine getiren aile, topluluk, dinsel kurumlar ve devlet gibi ekonomi dışı kurumlar bu süreçte toplumsal aktörlerinin yeniden üretimine yönelik olarak düzenlemeleri hayata geçirmişlerdir. Bu kurumlar arasında en başta geleni hiç kuşkusuz devlettir. Devlet, tarih boyunca egemenliğin bir göstergesi olarak, toplumsal yeniden üretimden doğrudan sorumlu olmuştur. Kapitalist üretim tarzında ise diğer kurumlardan farklılaşarak, refahı sağlayan egemen kurum haline gelmiştir. Kapitalist devletin refahı sağlama işlevi, onu üretim ilişkilerinin dahilinde bir kurum haline getirmiştir. Üretim sürecinin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, üretim ilişkilerinin de toplumsallaşmasını gerektirdiğinden, devletin bu işlevini daha karmaşılaştırmış ve farklılaştırmıştır. Nitekim tarihsel süreç içerisinde kapitalist devletin kendine özgü bir biçimi olarak Keynesyen Refah Devleti ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Keynesyen Refah Devleti kendine has özellikleri çerçevesinde hem ekonomi hem de siyasal alanla

doğrudan bağları olan bir devlet biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, Keynesyen Refah Devletinin krizinin de ekonomik olduğu kadar siyasal ve toplumsal çelişkiler barındırdığı da bir gerçektir.

Bu nedenle refah devletini sadece yurttaşlık hakları açısından işlevi olan siyasal bir kurum olarak nitelemek yerine, üretim süreci ve ekonomik alanla doğrudan bağlantılı işlevleri ve rolleri olan bir kurumsal düzenleme olarak tanımlamak gerekmektedir. Ancak bu, devletin tek başına ve doğrudan ekonomik alanın belirlenimine tabi olduğu anlamına gelmez. Bu açıdan bakıldığında üretim ilişkilerinde ve sürecinde yaşanan değişimlerin hiç kuşkusuz devleti bir aygıt olarak etkileyeceği ortadadır. Bu bağlamda refah devletini de, ortaya çıktığı dönem açısından Fordist sermaye birikim rejimiyle ilişkili bir devlet biçimi olarak değerlendirmek gerekir. Yine günümüzdeki değişimlerin arkasında da Fordist Keynesyen Refah Devletinin yeniden yapılanması sürecinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Bir diğer deyişle üretim sürecinde yaşanan dönüşümler, üstyapısal kurumları da etkilemekte ve yeniden yapılandırmaktadır. Günümüzde devlet ve siyasal kurumlardaki dönüşümü incelemeye yönelik çalışmalar da bu dolaylıları göz önüne almak durumundadır.

Çalışmada tüm bu hususlar dikkate alınarak, Türkiye’de refah devletinin tarihsel bir olgu olarak varolup olmadığı, nasıl şekillendiği, kendine has özellikleri, yaşanan kriz süreciyle beraber ne tür bir yeniden yapılanma geçirdiği ve egemen neoliberal düşüncenin politik stratejilerinin hangi düzeyde bu yeniden yapılanma sürecini etkilediği tartışılacaktır.

Çalışmamızda genel olarak tarihsel materyalist yaklaşımı tercih ettik; çünkü bu yaklaşım, devleti tarihsel bir toplumsal ilişki biçimi olarak kavramaktadır. Tarihsel maddeci yaklaşıma göre, kapitalizm, genelleşmiş meta üretim tarzı olarak ücretli emek ve sermaye çelişkisi temelinde yapılır. Bu bağlamda daha önce yapılmış çalışmaların da sonuçlarından yararlanarak Türkiye’de refah devletini ve dönüşümünü incelemeye çalışacağız.

Refah ve Kapitalizm

Tarih boyunca çeşitli üretim biçimlerinde toplumu oluşturan bireylerin refahının sağlanması aile, topluluk, dinsel kurumlar tarafından örgütlenmiştir. Genel olarak feodalizmde ise toplumsal yeniden üretim işlevi vesayet ilişkisi çerçevesinde egemen olan sınıfın yükümlülüğü altındadır. Bir diğer deyişle egemen olan senyör, tabiiyeti altındaki topluluğu korumak ve gözetmekle yükümlüdür. Bu yükümlülük, serfin emek gücünün kullanımının bir karşılığıdır. Oysa kapitalizmin dayandığı ‘özgürlük’ anlayışı çerçevesinde emek “özgür”dür. Bu nedenle bir vesayet ilişkisinden söz edilemez. Kapitalizmde özgür bireyler arasındaki sözleşme ilişkisi (ücretlilik ilişkisi olarak da tanımlayabiliriz), kapitalizme has bir ilişki biçimidir. Bu, emekçinin emek gücünü pazara sunması ile kurulur. Bu çerçevede emekçiye ödenen ücret, onun bir sonraki gün işe gelebilmesini sağladığı için, re-

fahını veya yeniden üretimini de kapsayan bir karşılıktır. Yeniden üretim, sadece pazar ile emek arasındaki bir ilişki biçimi veya sadece bireysel sermaye ile bireysel emeği ilgilendiren bir ilişki değil, aynı zamanda kurumsal olarak bu sürece dahil olan devletle de bağlantılıdır. Üretimin sürekliliğinin sağlanması açısından üretimin dayandığı sözleşmeyi ve buna bağlı olarak ücretin ödenmesini düzenleme işlevini üstlenen devlet, aynı zamanda bu ilişkinin görünmez tarafı halinde bir kurum olarak bu ilişkiye dahildir.

Kapitalizmin tarihsel seyri içerisinde devletin toplumsal yeniden üretim sürecinde oynadığı rol de giderek çeşitlenmiş ve karmaşıklaşmıştır. Bir diğer deyişle refah devleti modeli aslında tarihsel süreç içerisinde kapitalist devletin bir refah kurumu olarak şekillenmesinin de özel bir biçimidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan özel bir devlet biçimi olan Keynesyen Refah Devleti, işlevleri, hizmetleri ve mekanizmalarının yeni bir bütünlükçü refah anlayışı etrafında örgütlendiği bir devlet modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970'li yıllarda başlayan kriz tartışmalarının nedenlerinden birisi olarak görülen bu model, günümüzde de birçok açıdan yeniden yapılanma taleplerinin nesnesi haline gelmiştir.

Refah Devletine ilişkin yaklaşımlar incelendiğinde konunun oldukça geniş bir yelpaze içerisinde incelendiği görülmektedir. Refah Devleti, kimi zaman sadece salt bir ekonomik fenomen olarak ele alınırken, kimi zaman da salt toplumsal aktörlerin siyasi hareketleri çerçevesinde incelenmiştir. Genel olarak refah devleti ile ilgili yaklaşımlar üçe ayrılmaktadır.

İlk olarak, refah devletini kapitalizmin ya da kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı olumsuzlukları gidermeye yönelik olarak sisteme müdahale eden dışsal bir aktör olarak konumlandırılan sanayileşme ve modernleşme tezleri gösterilebilir. Bu yaklaşım tarihsel süreci doğrusal bir gelişim çizgisi olarak değerlendirmekte ve bu süreç içerisinde ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal sorunları aşmaya yönelik olarak Refah Devletinin ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Refah devletinin asıl işlevinin ekonominin yetersizliklerini gidermeye yönelik olduğu varsayımına dayalı olan bu bakış açısı, refah devletini kapitalizmin tahripkar doğasının sonuçlarını asgariye indirmeye yönelik dengeleyici bir kurum olarak değerlendirmektedir (Wilensky, 1976; Fraser, 1973; Hall, 1952: 4; Flora ve Heidenheimer, 1981: 8-23; Thernborn, 1986; Marshall, 2000).

İkinci olarak, neoliberal ve yeni-sağ yaklaşımların refah devletine yönelik analizleri, Adam Smith'in kapitalist pazar ile müdahaleci devlet arasında olduğu varsayılan uyumsuzluk tanımı ve bu uyumsuzluğun ancak pazar hakimiyetine dayalı olarak devletin pazara tabi bir işlev görmesi gereği olarak tanımlanabilecek politik çözümünün ötesine geçmemektedir. Bu açıdan bakıldığında sisteme dışsal bir kurum olarak algılanan refah devleti, sistemin işleyişiyle doğası gereği uyummadığı için krize girmek zorundadır (King, 1987; Gamble, 1988; Tullock, 1976; Von Hayek, 2000; Olson, 1982; Friedman, 1988).

Üçüncü olarak, Marksist yaklaşım ise kapitalist devlet tartışmasının bir boyutu olarak refah devletini incelemiştir. Genel olarak Marksizm içerisindeki yapısalcılık ve voluntarizm ayrışmasının bir uzantısı çerçevesinde ele alınan refah devleti tartışmaları bu ayrıma bağlı olarak ortaya çıkan kavramlar temelinde değerlendirilmiştir. Refah devletinin emeği kontrol işlevi ile toplumsal yeniden üretime ve işçi sınıfını sistemle bütünleştirmeye yönelik işlevleri arasındaki ayrım, Marksist yaklaşım içerisinde öne çıkan tartışma konularını oluşturmuştur.

Bu bağlamda Marksist yaklaşımın refah devletine bakış açısı iki ana eksene oturmaktadır. Bunlardan ilkini Refah devletini sistemin sürekliliğinin sağlanması ve devletin meşruiyeti için verilmiş ödümler olarak gören yaklaşımlar oluşturmaktadır (Gough, 1975: 58-64; Miliband, 1969; Clarke, 1991; Barrow, 1993)). Bu yaklaşım içerisinde refah devletini salt sınıf mücadelelerinin sonucunda ortaya çıkan bir sınıfsal dengenin ürünü olarak değerlendiren yaklaşımlar bulunurken (Thernborn, 1986) aynı zamanda devletin meşruiyetinin sağlanması işlevi üzerinden refah devletini tartışan yaklaşımlar da vardır (Offe, 1984). İkinci eksen ise refah devletini salt toplumsal kontrolün bir aracı olarak değerlendiren yaklaşımlar oluşturmaktadır (Poulantzas, 2000: 184).

Marksizm içerisinde refah devletinin ortaya çıkışı ve krizini ele alan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Burada da ikili bir ayrım söz konusudur. İlk yaklaşım, sermayenin yoğunlaşması ve emeğin toplumsallaşmasıyla birlikte devletin sosyal harcamalar yoluyla bu sürece dahil olduğunu belirtmekte ve devletin sosyal harcamalarından yola çıkarak konjonktürel kriz süreciyle birlikte bu tür harcamaların kapitalizmdeki birikim dinamikleriyle çatıştığını ve refah devletinin krizinin ortaya çıktığını belirtmektedir (O'Connor, 1973; Gough, 1979: 55).

Marksizm içerisinde sermaye birikim süreçleriyle refah devletini ilişkilendiren yaklaşımlar ise refah devletinin ortaya çıkış koşullarını sermayenin ihtiyaçlarına ve sermaye mantığına dayandırmaktadır. Emeğin toplumsal yeniden üretimi için pazar dışında bir kurumsal yapı olarak refah devletini ele alan bu yaklaşım, refah devletini sistemin sürdürülebilmesinin ve yeniden üretiminin bir ögesi olarak görmektedir. Bu yaklaşım açısından Fordizm ya da yoğun birikimin ortaya çıkardığı toplumsal gereklilikler, oluşsal olarak refah kurumlarının ortaya çıkışına ve gelişimine neden olmaktadır (Lash and Urry, 1987; Hirsch, 1983; Jessop, 1991 ve 2002).

Refah devletini ve refah devletinin günümüzde yaşadığı gelişmeleri, tarihsel veriler ve kuramsal yaklaşımlar ışığında değerlendirdiğimizde karşımıza iki temel işlev çıkmaktadır. Birincisi, sermaye birikim süreciyle ilgili işlevlerdir. Burada sermaye birikimine yönelik bazı kurumsal düzenlemelerin yanı sıra emeğe yönelik olarak kontrol ve tabiiyet kavramları önem kazanmaktadır. İkinci işlev ise, meşruiyet sağlama işlevidir. Bu durumda da toplumsal yeniden üretime ve hegemonyanın tesis edilmesine ilişkin kurumsal düzenlemeler ön plana çıkmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere refah devleti sadece Keynesyen refah devleti biçiminde ele alınırken, kurumsal gelişim sürecinin II. Dünya Savaşı'nın öncesine dayandığı ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren kendine özgü kurumlarının gelişmeye başladığı yok sayılmıştır. Bu gelişmeler ve kurumlar neredeyse hiç dikkate alınmadan sadece devletin sosyal harcamaları üzerinden bir tartışma yapılmış ve bir mit yaratılmıştır. Refah devletini, ortaya çıkışını ve krizini bu bağlamda ele alan yaklaşımların bu nedenle yeterince tutarlı ve açıklayıcı olmadığını söyleyebiliriz.

Refah devletine ilişkin Marksist yaklaşım içerisinde ise özellikle kontrol işlevi ve meşruiyet işlevi üzerinde durulurken, birikim süreci ile ilgili işlevi neredeyse ele alınmamış gibidir. Gerek refah devletinin ortaya çıkış süreci, gerekse kriz sürecinin analizinde çeşitli yaklaşımlar yukarıda belirttiğimiz kıstaslar etrafında konuyu irdelemişlerdir. Bu yaklaşımlar refah devleti açısından birçok açıklayıcı kavram geliştirerek sorunu çözmeye yönelik analizler yapmış olmasına rağmen, refah devleti konusunda yeterli açıklama getirilemeyen bazı noktalar ve yanıt bekleyen sorular bulunmaktadır.

Bunlardan ilki, Refah Devletinin gelişiminde sınıf mücadelelerinin rolü ve önemi hususudur. Refah devletini salt yapısal ve kurumsal bir düzenleme olarak ele alıp, sermaye birikiminin gerekleri doğrultusunda işlev gören ve emeğin kontrolü veya tabiiyetini sağlayan kurumsal bütünlük olarak tarif etmek, doyurucu bir açıklama olarak durmamaktadır. Çünkü, refah devletinin gelişim sürecine baktığında her toplumsal formasyonun kendine özgü dinamiklerinin ve tarihsel özelliklerinin süreci etkilediği görülmekte ve buna bağlı olarak da refah devletlerinin gelişim sürecinde toplumsal sınıfların mücadelelerinin refah devletinin şekillenmesinde önemli rol oynadığı ve sermaye birikim süreciyle uyuşmayan bazı kurumsal düzenlemelerin ortaya çıktığı görülmektedir.

İkincisi ise, sermayenin toplumsal bir ilişki olduğu gerçeğiyle bağlantılı olarak, sermaye birikim sürecindeki değişimlerin de toplumsal alandaki ilişkileri etkileyeceği ve bu ilişkilerin kurumsallaşmış biçimi olan devlet aygıtının (da) işlevlerinin de değişebileceği, dönüşebileceğidir. Bu dönüşüm sürecinin sonunda ortaya çıkan yapı statik ve evrensel değildir. Sınıf mücadeleleri sonucu ortaya çıkan dengeyi yansıtan bu biçim, süreç içerisinde sermaye ilişkisinin ontolojisinde bulunan antagonizmaya bağlı olarak yeniden şekillenebilir, değişebilir ve dönüşebilir. Bu nedenle tarihsel maddeci bir analiz sermaye birikim süreçlerindeki değişimlerini ve bunların sosyal yapılara etkilerini dikkate almak durumundadır.

Bu çerçevede oldukça önem taşıdığını düşündüğümüz bazı soruların cevaplarının refah devleti tartışmaları açısından farklı bir bakış açısı sunabileceğini düşünüyoruz. Öncelikle refah konusunun kapitalizm öncesinde de toplumların yeniden üretimi açısından önemli bir yer tuttuğu gerçeğinden hareketle şu tür sorulara yanıt aranmalıdır: Kapitalizme özgü refahın diğer üretim tarzlarından ayrıldığı nokta nedir? Refah devletinin ortaya çıkışını gerektiren koşul-

lar nelerdir? Refah devleti modelini kapitalizme dışsal bir kurumsal düzenleme olarak mı incelemek gerekir? Yoksa refah devletini kapitalizme özgü ve içsel bir kurumsal düzenleme olarak mı değerlendirmek daha doğrudur? Refah devleti kapitalist devletin bir biçimi ise, bu durumda İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki “Altın Çağ” dönemi ile bundan daha önceki dönemler arasındaki fark nedir? Farklı refah devleti biçimlerinden söz edilebilir mi? Refah devleti tarihsel olarak sona mı erdi, yoksa yeni bir biçime mi bürünmektedir? Kapitalizmin bu yeni evresinde refah ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi tanımlamak için yeni bir refah devlet modeli tanımlamak gerekli midir?

Bu sorulara yukarıdaki yaklaşımlar kısmi açılımlar sağlamaktadır. Marksizm içerisinde kapitalist devlet tartışmalarının ana ayrışma konusu olan yapı ve özne sorunsalını bir nebze olsun bütünleştirmeye ve birikim ile toplumsal yapılar arasındaki ilişkileri ve dolaylıları analiz sürecine dahil ederek kapitalizmi tahlil etmeye yönelik teorik bir yaklaşımı merkeze alarak yeni bir refah devleti okuması yapılması gerekliliğinin bulunduğunu düşünüyoruz.

Düzenleme Yaklaşımı Çerçevesinde Refah Devleti ve Sonrası

Sermaye birikim süreçleriyle Refah Devletinin gelişimini ilişkilendiren ve birikim rejimlerinin bir bileşeni olarak Refah Devletini ele alan Düzenleme Ekolü yaklaşımı, refah devletini sistemin sürdürülebilmesi ve düzenleme biçiminin bir unsuru olarak görmektedir (Aglietta, 1987; Lipietz, 1987; Boyer ve Saillard, 2002). Bu yaklaşım açısından birikimin ortaya çıkardığı toplumsal gereklilikler oluşsal olarak kapitalist refah kurumlarının ortaya çıkışına ve gelişimine neden olmaktadır.

Ekole göre kapitalist devlet, sistemin dışsal bir unsuru değildir. Kapitalist devlet, kapitalist üretim ilişkilerinin içerisinde gömülmüştür. Sözleşme ilişkisinin gelişmesi bir ücretlilik ilişkisini gerektirir. Bu çerçevede ücret kavramı ve bunun dayandığı toplumsal ilişki biçimi kurumsal yansımalarını da bir zorunluluk olarak dayatır ve onları kendisinin varlık koşulu haline getirir. Kapitalist devletin üretim sürecine müdahalesinin ana noktasını ücretlilik ilişkisinin kurulması ve sürekliliğinin sağlanması oluşturur (Aglietta, 1987; Boyer, 1990). Devlet, döngünün sürekliliğini düzenleyen ve var edendir. Buna emeğin bir sonraki gün üretim döngüsüne emeğini sunma kabiliyetinin yaratılması da dahildir. Bir diğer deyişle, sermaye ilişkisinin doğasında varolan ve döngüyü tamamlayıcı unsur olan kapitalist devlet, hem sermaye egemenliğini sağlamaya yönelik egemen sınıfın tahakküm aracı olarak varlık bulur hem de toplumsal yeniden üretimin ve tüketimin istikrarını korumaya yönelik olarak sistemin görünmez unsuru biçiminde devreye girer. Sermaye birikim sürecindeki dönüşümler ve farklılaşmaların yarattığı istikrar arayışları aynı zamanda devlet ve toplumsal yapıların üretim süreciyle olan doğrudan ve dolaylı ilişkilerini veya bağlarını da yeniden şekillendirir ve kurumlar aracılığıyla üretim süreci ile siyasal yapı arasında bu dönüşümlerin

izdüşümleri ortaya çıkar. Dolayısıyla, sermaye birikim tarzındaki değişimlere paralel farklı düzenlemelerden ve devlet biçimlerinden söz etmek mümkündür.

Bu bağlamda kapitalizmde dört dönemden bahsedilebilir. Birinci dönem 19. yüzyılın son çeyreğinden önceki dönemdir. Bu dönem, sermaye birikimi açısından mutlak artı değer sömürsünün başat olduğu birikim sürecinin istikrarının olmadığı, ücretlilik ilişkisinin toplumsal egemenliğinin kurulmadığı ve sürekli krizlerin ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir (Boyer, 1979).

Bu dönemi refah açısından ele aldığımızda önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Castel (2003)'ün işaret ettiği gibi Feodalizmde iki farklı refah kurumunun varlığından bahsedilebilir. Birincisi, Hristiyan bir anlayışa dayalı olarak cemaatin korunması ve cemaate dinsel yardımlar sunulmasıdır. İkincisi ise, topluluğun ortak refahının sağlamasıdır. Bu, Roma İmparatorluğu döneminde de görülen muhtaç duruma düşmüş yurttaşlara yardım mantığının yeniden canlandırılmasıdır. Bu bağlamda topluluğa bağlı olan ve muhtaç duruma düşmüş kimselere topluluğun tüzel kişiliğini temsilen monark tarafından yardım edilmesi öngörülmektedir. Özellikle 13. yüzyıldan itibaren İngiltere'de cemaate dayalı yardım mantığından yavaş yavaş topluluk aracılığıyla yardımları düzenleme mantığına geçildiği görülmektedir. Daha çok yabancıların, serserilerin ve dilencilerin seyahatlerini engelleyici düzenlemeler yoluyla yerleşik toplulukların korunmasını hedefleyen bir dizi yaptırımla karşılaşmaktadır (Castel, 2003: 47-54). Bunlar, topluluğa ait olmayan ve ötekiler olarak nitelendirebileceğimiz kişileri dışlama yoluyla topluluğu koruyucu düzenlemeler olarak değerlendirilebilir. İngiltere'de Elizabeth döneminin ünlü Yoksul Yasaları bunun en tipik örneklerinden birisidir. Benzer şekilde 7 Ekim 1531 tarihinde Hollanda'da yayımlanan Charles Quint Fermanı, 1556 Şubat ayında Fransa'da yayınlanan Moulin Fermanı da bu anlayışı yansıtan düzenlemelerdir.

Kapitalizmin yarattığı yoksulluk süreciyle birlikte bu tür düzenlemelerin kapsamı ve nitelikleri giderek değişmiştir. İngiltere'de yürürlüğe konan *Speenhamland* Yasası bu değişime örnektir. Genellikle 19. yüzyıla kadar görülen refah düzenlemeleri bir toplumsal kontrol biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu tür düzenlemeler daha çok kamu otoriteleri aracılığıyla yardım dağıtılması ya da kamu düzeninin sağlanmasını hedefleyen uygulamalar olarak değerlendirilmektedir. Bu uygulamaların birincil amaçlarından birisi de doğrudan emek pazarını düzenlemektir. Örneğin yersiz yurtsuz mevsimlik işçilerin seyahat etmelerinin kısıtlanması, bunlara belli bir süre ikamet zorunluluğu konması ve kamu otoritelerinden seyahat için izin alma gibi bazı yükümlülüklerin getirilmesi sayılabilir (Piven ve Cloward, 1971). Aynı şekilde çalışma evleri (*workhouse*) gibi uygulamalar aracılığıyla da toplumsal kontrole yönelik kurumsal adımlar atılmıştır. Doğrudan çalışma zorunluluğuna bağlı kamusal yardım sistemine dayalı bu kurumsal düzenlemeler yoluyla bir yandan ucuz emek yaratılmış, diğer yandan emek arzı kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. İngiltere'de 1846-60 döneminde çıkarılan

Fabrika Yasaları da bu anlamda belirtilmesi gereken düzenlemelerdendir¹.

Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte özellikle ilk kapitalist ilişkilerin geliştiği sektörler olan madenlerde ve tekstil sektöründe işçilerin kurdukları sandıklar göze çarpılmaktadır. Lonca Sandıkları'ndan oldukça farklı özelliklere sahip olan bu sandıklarda her işçi eşit haklara ve yükümlülüklerle sahiptir. 19. yüzyılın ilk yarısında oldukça gelişen ve çoğalan bu sandıklar, işçilere hastalanmaları veya çalışamayacak hale gelmeleri durumunda yardıma bulunmakta ve madenlerde meydana gelen ölümlü kazalar sonrasında işçilerin mirasçılara da gelir desteği sağlamaktadır. Genellikle işçilerin kendi aralarında oluşturdukları bu sandıklara emeğin sermayeye bağımlılığı üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle sermayenin tepkisi gecikmemiş ve yerine "tasarruf sandıkları" (*welfare trusts*) kurulmaya başlanmıştır. Paris'te 1818 yılında kurulan ilk tasarruf sandığının ardından bu tür sandıkların ülke genelinde sayısı giderek artmıştır. İşçilerin kurduğu yardım sandıklarına ise kısıtlamalar getirilmiştir. 18 Haziran 1850 yılında Emeklilik Bankası'nın kurulmasına ilişkin yasa bu anlamda bu sürecin farklı bir aşamaya sıçradığını göstermektedir. Söz konusu yasanın ardından Louis-Napolyon Bonaparte, Bismarck'tan çeyrek yüzyıl önce zorunlu sigortacılık uygulamasını başlatmıştır. Böylece refaha ilişkin köklü bir değişikliğin başladığı ve devletin sürece doğrudan müdahil olduğu görülmektedir.

Aynı şekilde bu dönemin bir diğer özelliği de, üretim sürecinde patronaja dayalı iş ilişkilerinin sözleşme hukukuna dayalı iş ilişkilerine dönüşmesidir. Bu tür dönüşümler, daha çok kapitalistleşme sürecinin ağırlık kazandığı sektörlerde yoğun olarak gözlemlenmeye başlamıştır. Devlet bu sektörlerle yönelik koruyucu düzenlemelere de gitmiş ve başlangıçta işyeri temelinde olan düzenlemeleri genelleştirmeye başlamıştır. 1850'lere gelindiğinde ise, bu tür mekanizmaların ve yardım sistemlerinin artık birçok ülke açısından genelleştiği de görülmektedir. Özellikle fabrika yasalarını gerektiren sektörel dalgalanmalar ve emek arzını stabilize etmeye yönelik uygulamalarla da desteklenen bu tür kurumsal düzenlemeler, refah harcamaları yapan veya düzenleyen bir devlet biçimini karşımıza çıkarmaktadır.

1850'lerden itibaren 1848 ayaklanmalarının yarattığı etkiyle birlikte sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşması sürecinin sekteye uğramasının ortaya çıktığı dönemsel krizler sonucunda özellikle üç alanda önemli gelişmeler gerçekleşir. Bunlardan birincisi, sosyal sigortaların hayata geçmesidir. İkinci gelişme, yurttaşlığın kapsamının genişlemesi ve kamu refah hizmetlerinin ücretlilik ilişkisiyle koşut hale gelmesidir. Devlet, artık akdi sözleşmenin dolaylı tarafı ola-

¹ Marx, Kapital'in Birinci Cildinde Fabrika Yasalarının çıkarılış amacını şöyle vurgulamaktadır: "Fabrika Yönetmeliğinin... Küçük işletmeler ile ev sanayilerini ortadan kaldırmakla, "fazla nüfus"un son sığınağını da yıkmış oluyor ve onunla birlikte tüm toplumsal mekanizmanın geriye kalan tek savunma subabını da yok ediyordu. Maddi koşulları olgunlaştırmak ve üretim sürecini toplumsal bir ölçüye ulaştırmakla, kapitalist üretimin uzlaşmaz çelişkilerini ve karşıtlıklarını olgunlaştırıyor ve böylece, yeni bir toplumun kurulması için gerekli öğelerin yanı sıra, eski toplumu yıkacak kuvvetleri de sağlıyordu." (Marx, 1993: 514-15).

rak pazarın gereklilikleri doğrultusunda emeğin rızasını sağlamaya yönelik yardım mekanizmalarını yönlendirmeye başlamıştır. Devlet, işçi sınıfını fiziki güç kullanarak sisteme entegre etme yerine, “rızanın” tesis edilmesi için yardım ve hizmetleri bu amaç doğrultusunda kurumsal bir düzenlemeye tabi tutmuştur. Üçüncü gelişme dinamiği de, ikinci unsura bağlı olarak devletin sosyal harcamalarının giderek daha önemli boyutlara ulaşmasıdır. Özellikle bu dönemde ulusal bütçelerden sosyal harcamalara ayrılan paylar giderek artmaya başlamıştır².

Bu çerçevede kapitalist sermaye birikiminin yaşadığı istikrarsızlık sürecine paralel bir biçimde devletlerin eş zamanlı olarak emeğin üretim sürecine katılımının istikrarının sağlanmasına yönelik bazı kurumsal düzenlemeleri hayata geçirmeye başladığı söylenebilir. Öncelikli olarak emek arzı stabilize edilmeye çalışılmıştır. Dönemin geçerli emek rejimi ve üretim sürecinin işçiler üzerinde yarattığı tahribat ve yüksek ölüm oranları bu düzenlemelerin asıl nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır³. Çalışma sürelerinin sınırlandırılmasıyla başlayan bu düzenlemelerin en önemlisi hiç kuşkusuz iş kazalarının ve işteki ölümlerin azaltılmasına dönük olmalıdır. Öte yandan aşırı çalışma ve yetersiz beslenmenin etkileri de işçi sınıfının her geçen gün niceliksel açıdan azalmasına yol açıyordu. Çalışma koşulları nedeniyle çocuk ölüm oranlarının artması, sağlıksız beslenmenin yol açtığı raşitizm, kadınların ve genç kızların çalışma yaşamının kötü etkileri nedeniyle yıpranmalarının yol açtığı doğurganlıktaki dalgalanmalar ve ahlaki çöküntünün yarattığı diğer etkenler, işçi sınıfının niceliğini etkilemekle kalmamış aynı zamanda işgücünün niteliğini de derinden etkilemiştir (Koven ve Michel, 1990). Bu nedenle kadın ve çocukların çalıştırılmasına bireysel kapitalistlerin feryatlarına rağmen sistemin sürekliliği ve istikrarı için kısıtlamalar getirilirken, emeğin yeniden üretiminin sağlanması için işçilerin üretim süreci dışında da sağlığını korumaya yönelik kurumsal düzenlemelere gidilmiştir. Bu kurumsal düzenlemelerin yanı sıra söz konusu ülkelerde 1850-70 arası eğitim ile ilgili kurumların da devreye girdiği görülmektedir. Buna karşılık devletin sosyal harcamalarında çok hızlı bir yükselişe tanık olunmamaktadır⁴. Bu da gösteriyor ki, kapitalizme özgü refah kurumlarının ortaya çıkış sürecinde burjuva ideolojisindeki toplum-

² Louis-Napolyon Bonaparte, 1850’de kurulu olan sandıklara dönük olarak yeni bir anlayış içerisindedir. Bunlara genel ve zorunlu bir karakter verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu amaçla Armand de Melun’u görevlendirir ve Melun 28 Mart 1852 yılında bir yasa tasarısı hazırlar. Burada bu tür sandıkların belediye başkanı ve rahibin başkanlığında kurulacağı ve İşçileri Bakanlığı tarafından kurulmasına izin verileceği ve kontrolünün de yerel elitleri temsil eden saygıdeğer insanlar tarafından yapılacağı belirtilir. Bu amaçla 1859 yılında bu tür yardım sandıklarının koordine etmek için Yardım sandıklarına ilişkin bir Yüksek Komisyon kurulur ve komisyon sözcüsü olarak da Armand de Melun atanır (Castel, 2003: 224).

³ Özellikle İngiltere örneğinde de görüldüğü gibi geleneksel sektörler olarak tanımlayabileceğimiz madencilik ve dokuma sektöründe mutlak artı değer sömürüsünün çalışma sürelerinin arttırılması yoluyla maksimize edilmesi arayışı işçi sınıfının bu dönemdeki jenerasyonunu derinden etkilemiş ve gerek iş kazaları nedeniyle gerekse çalışma koşullarından kaynaklanan ölümler ciddi boyutlara ulaşmıştır (Marx, 1993).

⁴ 1900 yılına gelindiğinde Almanya ve İsviçre haricindeki ülkelerde sosyal harcamaların GSMH’nin yüzde 3’üne ulaşmadığı görülür. Anlamli bir harcama büyüklüğü olan % 5 düzeyine ise birçok ülkede ancak 1930’lu yıllar sonrasında ulaşılmıştır (Pierson, 1995).

sal eşitlik arayışından daha çok birikim ve maddi üretimle bağlantılı bir kurumsal yapılanma tercih edilmiştir.

Bu dönemde emeğin kontrolünü sağlamaya yönelik kurumsal düzenlemeler de görülmekte ve bunlar da bir dönüşümü yansıtmaktadır. Öncekine ait olanın yerine yeniye ait olanın ortaya çıktığı bir süreç yaşanmaktadır. Bir başka deyişle, Marx'ın ifade ettiği gibi bir üretim tarzından diğerine geçiş sürecinin hem tahripkar hem de yaratıcı bir süreç olduğu görülmektedir. Gerçekten de eskiye ait olan yıkılırken yeniye ait olan kurulmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında bu döneme özgü bir düzenleme biçiminden bahsedilemez. Ancak, tekil düzeyde pazarın gereksinimleri ile emek sermaye ilişkisinin sektörel veya ulusal ihtiyaçlarının ortaya çıkardığı kurumsal düzenlemeler sıklıkla görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde sosyal yardımlara dayalı refah düzenlemeleri gözlenmektedir. Refah kurumları açısından bütüncül bir kurumsal düzenleme biçimi ve bunun sürekliliğinin olmaması, sermaye birikiminin ilkel formunun ve yaygın birikim rejiminin egemenliği, bu dönemdeki kaotik gelişim sürecine dayalı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönem açısından öne çıkan kurumsal düzenlemeler daha çok emeğin kontrolüne yönelik despotik karakterdeki yasaklayıcı düzenlemeler, yedek sanayi ordusu ile pazar arasındaki ilişkiyi düzenleyen düzenlemeler, savaşlar ve mülksüzleşme nedeniyle ortaya çıkan emek gücü eksikliğini gidermeye yönelik düzenlemeler olarak görülebilir. Bu kurumsal düzenlemelerin büyük bir çoğunluğu genellikle ya pazar ile bağlantılı ya da çalışmayla ilişkilidir. Bir diğer deyişle, bu dönem refah kurumları “fabrikanın egemenliği” etrafında şekillenmiştir.

İkinci Dönem olarak alınabilecek dönem yoğun sermaye birikiminin egemenliğini kurduğu dönemdir (Aglietta, 1987; Boyer, 1990). Sermaye birikim sürecindeki dönüşüm ve bu bağlamda ortaya çıkan yeni emek rejimi, bunlara uygun kurumsal düzenlemelerin ortaya çıkması, yeni refah kurumlarının devreye girmesine veya farklı işlevler görmesine neden olmuştur. Bu çerçevede emeğin kontrolünün sadece fabrikayla sınırlandırılmadığı ve çeşitli yapısal biçimlerle ve reel ücret düzeylerinin yükseltilmesi yoluyla, işçilerin gündelik yaşamlarının her alanında bu ilişkinin egemenliğini sağlamaya yönelik kurumsal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Yoğun birikimin sürekliliğinin sağlanması önceliğinin dayattığı unsur olan rasyonalite ve buna bağlı ücret istikrarı, bir yandan da emeğin ücretinin yeniden değerlendirilmesini gerektirmiştir. Bu bağlamda Fordizm açısından refah algısının bir önceki döneme göre farklılaşmaya başladığı görülür.

Bu açıdan bakıldığında Fordist Keynesyen Refah Devleti, önceki refah algısından ayrı ve kendine özgü kurumları yaratmaya başladığı farklı bir biçim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Refah Devleti, bir yandan sosyal ücret aracılığıyla toplumsal yeniden üretim koşullarının yaratılması için oluşturulan kurumsal mekanizmalar topluluğu olarak işlev gören bir aygıt iken, öte yandan emeğin kontrol altına alınmasının bir biçimi ve toplumsal olarak entegrasyonu

ikna ve rıza yoluyla sağlayarak sistem dışına çıkış olanaklarını kısıtlayan kurumsal düzenlemelerinin bir bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Jessop, 2002).

Fordizme özgü Refah Devleti modelinin dört temel unsuru vardır. İlk olarak, Keynesyen makroekonomik politikalara dayalı bir müdahale biçimi gözlenmektedir. İkinci olarak, Fordist emek rejimi hakimiyetini kurmuştur. Devletin emek rejimi de Fordistleşmiştir. Bu devlet modeli ölçek olarak ulus düzeyini esas almıştır. Refah rejimi çalışmayla ilişkili değildir ve yurttaşlık temelinde ulusa dayalı olarak şekillenmiştir. Temsil biçimi ise hiyerarşik olarak tanımlayabileceğimiz korporatizme dayanmaktadır. Özellikle birikim rejiminin istikrarını ve rasyonalitesini sağlamaya dönük stratejilerin hayata geçmesinde bağımlı sınıfların temsilini sağlayacak bir mekanizma olarak korporatizmin, Keynesyen Refah Devletinin önemli bir unsuru olarak kurumsallaştığı görülmektedir (Jessop, 1995 ve 2002).

Bu dönemde, fabrikaya bağımlı refah yaklaşımı yerine devlete bağımlı bir refah yaklaşımı geçerlidir. Fordist Keynesyen Refah Devleti, bir düzenleme biçimi olarak Fordist sermaye birikim rejiminin gerekleri doğrultusunda çalışmayla ve fabrikayla olan bağlantıyı keserek kurumsal düzenlemeleri aracılığıyla refahı toplumsallaştırmış ve kitleleşmiştir. Devlet artık üretim ilişkilerinin kendine özgü bir öznesi haline gelmiştir.

Devletin kapitalistleşmesiyle birlikte sisteme entegrasyon göreviyle birikimin zorunluluğu olarak dışlama arasındaki çelişki bir anlamda kriz sürecinin yoğunlaşması ve derinleşmesini de beraberinde getirmiştir. Refah Devletinin 1970'lerin ortasından itibaren yaşadığı kriz süreci bu ontolojik çelişkide yatmaktadır. Üretkenliğe dayalı büyüme biçiminin krizinin uluslararası alandaki gelişmelerle birlikte krize girmesi, buna yönelik işçi sınıfının militanlaşması, krizin finansal, siyasal ve toplumsal açıdan derinleşmesine ve düzenleme biçiminin etkisizleşmesine neden olmuştur. Kriz sürecinde bazı kurumsal dönüşümler yaşanmaya ve Refah Devletinin Fordizme özgü biçiminden farklılaşmaya başladığı görülmektedir (Pierson, 1995). Bu bağlamda 1980 sonrası dönem için üç ana eğilimden bahsedilebilir. Birinci eğilim, mevcut refah harcamalarının kısılması ve bütçeler üzerindeki sosyal harcamaların baskılarının hafifletilmesine yönelik mali ve kurumsal düzenlemelerdir (Alber, 1988). Genellikle gelişmiş ülkelerde görülen bu eğilim artık genelleşmiş ve AB gibi ulusüstü yapıların da ana politikalarından birisi haline gelmiş bulunmaktadır. İkinci eğilim ise, genellikle gelişmekte olan ülkelerde ağırlıklı olarak görülen yapısal uyum programları aracılığıyla uygulamaya konan özelleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamalarıdır. Refaha yönelik düzenlemelerin doğrudan pazarın aktörlerine terk edilme biçiminde kendisini gösteren bu eğilim, birinci eğilimle birlikte ya da bazı durumlarda ardı ardına uygulamaya konulmaktadır. Üçüncü eğilim ise, Anglo-Sakson ülkelerde görülen Çalışma Devleti uygulamaları ve bununla bağlantılı olarak devletin şirketleşmesine yönelik düzenlemelerdir (Peck, 1996).

Bu değişim dinamiklerine bağlı olarak refah rejimlerinde ve bu rejimlerin ku-

rumsal yapılarında yaşanan gelişmeler Fordizme özgü Refah Devletinin dönüştüğünü ve yeniden yapılandığını göstermektedir. Bu dönüşüm sürecinde sermaye ve emek arasındaki tabiiyet ve kontrol ilişkisi de farklı bir aşamaya sıçramıştır. Esnek birikime uygun emek rejimi genelleşmeye başlamış, birçok ülkede iş kanunları üretim sürecinin dayattığı bir dönüşüme uğramıştır.

Refah Devletinin toplumsal yeniden üretime yönelik sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, konut hizmetleri gibi kurumsal düzenlemeleri de doğrudan bu değişim sürecinin nesnelere haline gelmiştir. Özellikle bu alanda iki ana eğilim görülmüştür. Birincisi, bu tür kurumlar doğrudan özelleştirilmekte ya da dolaylı olarak fiyatlandırma, metalaştırma gibi yöntemlerle pazar kurallarıyla çalışan şirketler haline getirilmiştir. İkincisi ise sermaye açısından bu hizmetler, birer değerlendirme ve birikim alanı haline gelmiştir.

Bu alandaki diğer bir gelişme süreci de, emek gücünü pazara sunmayan kesimlerle pazarın ilişkisidir. Özellikle kriz sonrası neoliberal dönemde refah devletinin “dışarıdakilerle” ilişkisinin de dönüştüğü ve emek gücünü pazara sunmayan toplumsal kesimlere yönelik olarak seçicilik mekanizmasının işletilmeye başlandığı görülmektedir. Bu çerçevede içerisinde devletin kurumsal rolünün de değiştiği gözlenmektedir. Özellikle bu kesimlere yönelik yapılan transferlerin kısıtlandığı ve çeşitli zorunlulukların getirdiği görülmektedir. Dahası, bu hizmetlerin büyük bir kısmının pazarın kendi dinamiklerine bırakılmasına dönük düzenlemeler yapılmaktadır. Buna paralel olarak devletin denetim işleviyle sorumlu tutulduğu, pazarın egemenliğine dayalı bir sistemin hayata geçirilmesine ilişkin düzenlemelere rastlanmaktadır (Peck, 2001).

Ayrıca bu sürecin bir parçası olarak devletin hiyerarşik yapısına tabi olmayan bazı kurumsal yapıların ortaya çıktığı ve bunların doğrudan transferden ve uygulamadan sorumlu kurumlar olarak bu görevleri yerine getirmeye başladığı görülmektedir. Bir başka deyişle, önceliğin pazarın dinamiklerine ve ajanlarının çıkarlarına dayalı olduğu, yerleşen, giderek somutlaşan ve seçicileşen bir refah rejimine geçiş yaşanmıştır. Emek kontrolünün yeni biçimi, kendi kurumsallığını emeğe ve dolaylı olarak devlete dayatarak emeğin tam tabiiyetini sağlamaya yönelik kurumsal bir dönüşümü öngörmektedir (Jessop, 2000).

Fordizm sonrası dönem açısından bir diğer gelişme ise Fordist Keynesyen Refah Devletine özgü temsil biçimindeki dönüşümdür. Özellikle toplumsal ilişkilerin istikrarını yeniden yapılandırmak için sınıfsal temsil biçiminin yerine kimlikler ve bireyselleşmiş temsil biçimlerinin hayata geçtiği gözlemlenirken yeni temsil biçimi arayışları da devam etmektedir. Günümüzde yeni temsil biçiminin ana noktasını birikimin istikrarının sağlanması için esnekliğe ve farklı kimliklerin temsiline ağırlık veren *networkleşme* (Ağ), kamu-özel ortaklıkları ve yönetim gibi yapılanmalar oluşturmaktadır. Ekonomik ve siyasal örgütlenme birimi olarak ulusal ekonomi ve ulus devletlerin rollerinin de finans kapitalin önceliğinin ve yoğunlaşmasıyla birlikte çok uluslu şirketlerinde birer aktör olarak sisteme

girdiği bir kaosa girilmiştir (Jessop, 2002).

Bu gelişmelerin bütünü Schumpeterci Çalışma-Refaah Devleti'nin kurumsal düzenlemeleridir. Esnek birikim rejiminin modeli olan Schumpeterci Çalışma-Refaah Devletinin özellikleri olarak da Schumpeterci rekabete dayalı ekonomik politikaları, esnekliği, çalışma-refaah rejimini, ulussuzlaşmayı ve yönetişimi sayabiliriz. Özellikle eşitsizliğin sürdürülebilmesine dayalı olan bu devlet biçimi bir yandan Keynesyen Refaah devletinin metasızlaştırma ve entegrasyon yoluyla birikim için mavi yakalılar yanında beyaz yakalılar ve diğer bağımlı sınıflara yönelik refaah politikaları yoluyla birikimin sürekliliğini sağlamanın yerine söz konusu refaah politikalarının kendisini metalaştırma yoluyla devletin bir şirket gibi pazarın öznesi haline getirmiştir. Entegrasyon yerine seçici dışsallaştırma ve işgücü piyasalarının geçişkenliklerini ortadan kaldıracı düzenlemeler yoluyla da işçi sınıfının parçalanmasına dönük bir süreç ortaya çıkarmıştır. Özellikle 2008 krizi ve sonrasındaki gelişmeler ise Schumpeterci Çalışma devletinin dayandığı bireyselleştirilmiş “sosyal yatırım” modeli ve güvenceli esneklik gibi modeller yoluyla ortaya çıkan sosyal eşitsizliklerin nisbi olarak dengelenmesi için ortaya çıkarılmış çabalardır. Bir yandan giderek düzensizleşen birikimin finansal yoğunlaşmasına yönelik adımlar atılırken aynı zamanda bu finansal birikimin dayandığı neoliberal politikaların tahribatının yarattığı sosyal alanın despotikleşme yoluyla yeniden entegrasyonu sağlanmak istenmektedir. Bu çerçevede de aktif işgücü piyasaları gibi Schumpeterci çalışma anlayışı pazar tarafından daha yaygın olarak genişletilmektedir.

Genellikle gelişmiş kapitalist ülkeler açısından yapılan bu analiz, ücretlilik ilişkisinin genelleşme düzeyi ile doğrudan ve dolaylı bir ilişkinin varlığına dayalıdır. Oysa kapitalist üretimin eşitsizliğe dayalı doğası nedeniyle bu ekonomilere bağımlı veya onunla bağlantılı farklı toplumsal formasyonlarda daha derin ve daha eşitsiz bir süreci ortaya çıkardığı gibi otoriteryanizmi de beraberinde getirmektedir. Ücretlilik ilişkisinin kapitalist doğasıyla beraber varlığını sürdüren farklılaşmış vesayet ilişkileri ve üretim süreçlerinin varlığı, söz konusu toplumsal formasyonlarda yaşanan sürecin devlet biçimlerini de etkileyerek çeşitli sınıfsal dengesizliklerin ortaya çıkabileceği hegemonik krizlere de zemin hazırlamaktadır. Bu çerçevede Türkiye örneği özgüllükleri bakımından oldukça önem kazanmaktadır. Aşağıda Türkiye’de kapitalizmin gelişim süreci ile refaah ve devlet arasındaki ilişkiyi inceleyerek günümüzde neoliberal dönüşüm sürecinin Türkiye’deki etkilerini bu bağlamda ele alacağız.

Türkiye'de Refah Devleti ve Değişim Süreci

Türkiye'de yaşanan süreç, özgüllükleri bakımından Düzenleme Teorisi içerisindeki Refah Devleti tartışmalarına ve dönüşümüne yönelik anlamlı sonuçlar vermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayarak 1980'e kadar gelen dönemde Türkiye'de bir Refah Devletinin şekillendiğinden bahsedebiliriz. Ancak, bu Refah Devleti Fordist Keynesyen Refah Devleti biçimini alamamıştır. Bir diğer deyişle, Türkiye'de ortaya çıkan Refah Devletinin, Fordizme özgü bir düzenleme biçimi olarak nitelendirilebilmesi zordur.

Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Her şeyden önce, Türkiye'de Fordist emek rejiminin ve ücretlilik ilişkisinin egemenliğini kuramadığı görülmektedir. Fordizm öncesi üretim sürecine ilişkin yapıların varlığını büyük ölçüde koruması, geçimlik tarımsal ekonomilerin yaşamayı sürdürmesi, hızlı bir proleterleşme, mülksüzleşme sürecinin ortaya çıkmaması ve küçük mülkiyet yapılarının pazar açısından önemli unsur olarak devam etmesi, bir anlamda Fordizme özgü toplumun fabrikalaştırılması sürecinin tam olarak hayata geçmediğini göstermektedir.

Diğer yandan devletin doğrudan bir kapitalist, hatta Türkiye açısından en büyük sermaye grubu olarak şekillendirilmesi nedeniyle pazarın içsel kurallarının işleyişinde aksaklıkların yaşanmasına bağlı olarak sermaye birikim sürecinde bir farklılaşmanın ve buna istinaden emeğin sermayeye tabiiyetinde ve kontrolünde Fordizme özgü biçimlenme sürecinde bir eklemlenmenin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, bir tarafta "Devlet Fordizmi" hayata geçmiş, diğer tarafta Fordist olmayan ve kendi tarihsel gelişim sürecini yaşayan büyük bir tarımsal kesim varlığını korumuştur. Bu nedenle birçok grubun yada bağımlı sınıfların tüketimleri kitleleşmemiş ve buna bağlı olarak da Fordist büyüme rejiminin istikrarı sağlanamamıştır.

Düzenleme biçimi açısından bakıldığında Türkiye'deki kapitalizm öncesi üretim biçimine özgü kurumsal yapıların varlığının devam ediyor olması, kırsal alanda topluluk ve aileye dayalı kurumsal refah biçimlerinin varlığını etkin bir biçimde sürdürmesi, Fordizm öncesi döneme özgü devlet dışı dayanışma ilişkilerinin hatırı sayılır geçerliliği, devletin refah rejiminde etkinlik ve kapsayıcılık açısından egemenliğini kuramaması nedeniyle toplumsal yeniden üretim düzeylerinin yetersiz kalması, bir Fordist Keynesyen Refah Devletinin varlık bulmasını engellemiştir.

1980'li yıllar, Türkiye'de Fordist sermaye birikim sürecindeki kesintiler ve tıkanma nedeniyle sermaye birikim rejimi açısından büyüme biçiminin krizine çözüm arayışlarının ağırlık kazandığı yıllardır. Bu çerçevede özellikle düzenleme biçiminin kurumsal düzenlemelerinin sermaye birikim sürecindeki krizin aşılmasına yönelik stratejilerle olan uyumsuzluğu, büyüme biçiminin etkilenmesine ve dolayısıyla da krize neden olmuştur. Bu nedenle krizden çıkmak için çözüm arayışlarına girilmiştir. Bu çözüm arayışlarının içerisinde yer aldığı paradigma

ise yine Fordizmdir. Fordist sermaye birikim sürecinin krizi, özellikle 1980 ve sonrası dönemde yapılan düzenlemeler yoluyla çözülmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda öncelikle verimlilik ile ücretler arasındaki bağ koparılarak, ücretlerin düşürülmesine yönelik bir girişim gerçekleşmiştir. Ücretlere yönelik bu tutum nedeniyle işçi sınıfı bu dönemde dışlanmış, sınıf tabanlı iktisadi taleplere, sendikal örgütlenmelere ve ücret mücadelesine yönelik oldukça sert ve ödünsüz bir çizgi izlenirken, emekçi kesimlere, bazıları iş-gücü piyasası dışına taşan, çeşitli imkanlar sunulmuştur: Enformel sektör veya kayıt dışı ekonomi olarak tanımlanan bu gelişme, kapitalizmin ilkel birikim dönemi koşullarında görülen bir olgunun aslında genel bir olgu olarak varlığını sürdürdüğünü de göstermiştir.

Bu arada Fordizmin krizinin esnekliğin sisteme yedirilmesiyle aşmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu süreçte mevcut birikim stratejisi revize edilmeye ve bununla uyumlu düzenlemeler hayata geçirilmeye çalışılmış ve esnek birikime özgü kurumsal düzenleme biçimleri gelişmeye başlamıştır. Öte yandan tüketim döngüsünü düzenleyen kurumsal düzenlemeler yerlerini pazar mekanizmalarına bırakmaya başlamıştır. Benzer biçimde Keynesyen makro ekonomik politikalar yerlerini arz yönlü iktisat politikalarına bırakırken, devlet müdahaleciliğinin yapısal seçicilik ölçütleri de değişmiş, dolayısıyla iktidar bloğundaki çatışmalar derinleşmiştir. Nitekim, kredi ve teşvik sistemleri, devletin dolaylı ve doğrudan pazara müdahale biçimleri, yasal ve kurumsal ekonomik düzenlemeler bu süreçten doğrudan etkilenmiş ve dönüşmeye başlamıştır (Boratav, 2003).

Sağlık, eğitim, sosyal yardımlar gibi alanlarda devletin özellikle mali disiplin ve maliyet olgusu gibi kavramları kullanmaya başladığı ve bu tür harcamaların kısılması doğrultusunda düzenlemelerin yapıldığı görülür (Soyer, 2004). Refah Devleti modelinin temsil ve sosyalizasyon biçimleri çatırdamaya başlamıştır. Makro düzeydeki korporatist uzlaşmanın sona ermesi nedeniyle dışlanmaya karşı işçi sınıfının direnişi ve giderek artan militan tavrı, düzenleme biçiminin kurumlarının işlevsizleşmesine yol açmış ve kriz süreci giderek derinleşmiştir.

1990'lı yıllar Fordizmin krizinin bu tür müdahalelere rağmen derinleşmesi ve yapılan düzenlemelerin geçerlilik bulamaması nedeniyle yeni bir birikim stratejisinin hayata geçtiği ve kendine özgü düzenleme biçimiyle oluşsal bir bütünlük oluşturmaya başladığı dönem olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçevede 1990'lı yıllar açısından sermaye birikim sürecinin derinleşen krizini aşmaya yönelik iki aşamalı bir strateji devreye girmiştir. Birincisi, esnek birikim stratejisinin hayata geçirilmesi, ikincisi ise sermaye birikim sürecinin tıkanıklığını aşmada yetersiz hale gelen düzenleme biçiminin kurumlarının neoliberal bir strateji aracılığıyla yeniden yapılandırılmasıdır.

Türkiye örneğinde 1990'lı ve 2000'li yıllarda görülen emek rejiminde köklü dönüşümlerde ana eğilim esnek bir işgücü piyasasına yönelik emeği koruyucu bütün düzenlemelerin, birer katılık addedilip yıkılmaya çalışılması, bir yandan da emek sömürsünü arttırmaya yönelik kontrol mekanizmalarının ve kurumsal

düzenlemelerin hayata geçirilerek emeğin sermayeye tabiiyetinin arttırılmasıdır.

Türkiye'nin özellikle 1980 sonrası yaşadığı enformelleşme süreciyle ortaya çıkan ikili pazar yapısı, bir yandan bu proleterleşen kitlelerin içerisinde yer aldığı farklı bir pazar yaratarak ilkel birikimle yaygın birikimin eklemlendiği bir yapı ortaya çıkarmakta, diğer yandan pazarların absorbe edemeyeceği büyük bir yedek sanayi ordusu yaratmaktadır. Bu süreçte Fordist emek rejiminin en önemli yapısal biçimi olarak ifade edebileceğimiz çalışma mevzuatı yerini esnekleştirilmiş bir çalışma mevzuatına bırakırken, devletin emek rejimi de esnekleşmiştir.

Benzer biçimde devletin toplumsal yeniden üretime yönelik refah kurumlarında da bir yeniden yapılanma süreci ortaya çıkmıştır. Özellikle, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık alanlarında 1990'lı yıllarda başlayan ve 2000'li yıllardan itibaren yoğunlaşan bir yeniden yapılanma süreciyle karşılaşmaktadır. Bu alandaki genel yönelim, özelleştirme, özele terk etme, şirketleştirme, yerelleştirme, metalaştırma gibi yöntemlerle bu hizmetlerin pazarın egemenliğinde yeniden yapılanmasıdır. Bütün bu süreçte neoliberal stratejinin 1980'li yıllardan farklılaştığı nokta ise, pazarın egemenliğine dayalı seçicilik kriteri üzerine kurulu olan Schumpeterci "Çalışma Devleti"nin kurgulanmasıdır. Schumpeterci Çalışma Devleti, Anglo-Sakson ülkelerinde görülen uygulamalara benzer bir biçimde hayat bulmaktadır. Çalışma ile refah yardımları arasında birebir ilişkiye dayalı bu yeni yönelime dönük yasal düzenlemeler, yeni bir düzenleme biçiminin şekillendiğini göstermektedir.

Özellikle Türkiye'de yaşanan değişimin çeşitli boyutları bulunmaktadır. Fordizme özgü makro korporatizmin yerine iki farklı temsil biçiminin oluştuğunu söyleyebiliriz. Birincisi, yeni esnek birikim stratejisi doğrultusunda değişen işletme yapılarıyla bağlantılı olarak mikro (işletme düzeyinde) korporatist biçimlerdir. İkincisi ise, sınıf tabanlı temsil biçiminin yerine makro ve mikro düzeyde sermayenin örgütlerinin ağırlıklı olarak geçtiği, bağımlı sınıfların ise kimlik üzerinden bu yapılara eklemlendiği yeni temsil biçimidir. Bu temsil biçiminde pazar tarafından seçilmiş sivil toplum örgütleri ile devlet eşit düzlemde yönetime uyumlu bir şekilde bir araya gelerek uluslararası işbölümünün ve rekabetin gereklilikleriyle bağlantılı olarak, yaygın birikimin gereklilikleri doğrultusunda temsil biçimini şekillendirmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere yaygın birikim stratejisinin hayata geçirilmesi sürecinde bu stratejiye uygun düzenleme biçiminin kurumlarının şekillenmesi önemlidir. Schumpeterci Çalışma Devleti ise bu bağlamda kitlelerin yeni birikim rejiminin gereklilikleri doğrultusunda kontrolünü sağlamaya yönelik en uygun devlet biçimi ve düzenleme tarzı olarak ortaya çıkmaktadır.

Özellikle 2002 yılında iktidara gelen AKP, yoksullaşan ve güvencesiz hale gelen bağımlı sınıflar ve küçük burjuvazi ile finans kapitalin (uluslararası ve ulusal) bir temsilcisi olarak ortaya çıkmış ve Türkiye ekonomisinin İkinci Dünya Savaşından sonraki en ağır iktisadi çöküntüsü sonrasında, özellikle kent ve kırlardaki

emekçi, yoksul ve köylü kesimlerden aldığı siyasi desteği arkasına alarak geniş bir fraksiyonel ve sınıfsal ittifaklar bütününe oluşturduğu iktidar bloğunu oluşturma yoluyla yeni birikim rejimine uygun bir devlet biçiminin bütün kurumlarını hayata geçirmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştır. AKP ile başlayan dönem ikiye ayırarak incelemekte fayda vardır. Birinci dönem olarak 2010 öncesi dönem, ikinci dönem olarak da 2010 sonrası dönemi ele alabiliriz.

2010 öncesi dönemde AKP tarafından, Fordist refah devletinin en önemli ayağı olan devletin birikim rejimindeki düzenleme biçiminin temel politikalarında neoliberal dönüşüm süreci hızlandırılmıştır. Keynesyen makro politikalarındaki ana özellik olan efektif talep yaratma yerine, pazar egemenliğine dönük politikalar uygulamaya konulmuştur. Pazarı düzenleyici ve birikimin istikrarını sağlayan iktisadi müdahale biçimleri de ya pazara terk edilmiş ya da kredi ve yatırımlarda görüldüğü gibi yeni birikim rejimi için önemli olan anahtar sektörlerle ve uluslararası sermayenin yoğunlaştığı alanlara yönlendirilmiştir. Ayrıca, devletin istihdam aracılığıyla oynadığı birikim-tüketim dengesine dönük düzenleyici ve bütünleştirici rol de terk edilmiş ve kamu istihdamı giderek daraltılmıştır. 2000'lerin başlarında başlatılan gerek Kamu Personel Rejimine ilişkin düzenlemelerde, gerekse Kamu Yönetimi Temel Kanunu ve Norm-Kadro uygulamalarının önemli bir ayağını oluşturan yönetişime yönelik düzenlemelerde, devletin emek rejimindeki Fordist rasyonel yapının tahrip edildiği ve hizmetlerin metalaştırıldığı, devletin şirketleştirildiği görülmektedir (Başbakanlık, 2003). Benzer şekilde Fordizme özgü sosyal ücret kurumları ile Refah Devletinin kolektif koruma ve toplumsal bütünleştirme işlevinin yanı sıra işgücü piyasalarını düzenleyen kurumlar da bu dönüşümün hedefleri haline getirilmiştir.

İdeolojik tabanın yaratılmasında bireyciliğe yönelik söylem, emek kesimleri içinde bir zihniyet dönüşümü yaratma arayışı 1980'lerin ANAP döneminde başlamış ve sonrasında, 1990'lar ve 2000'lerde de etkisini giderek arttırmıştır. Bu ideolojik manipülasyon, neticede bir yandan ciddi olumsuz iktisadi ve sosyal sonuçları olan neoliberal iktisat politikalarının etkilerinin normal olarak algılanmasına yol açarken, diğer yandan yeni hegemonya girişimine alternatif olabilecek siyasal hareketlerin kendilerine toplumsal taban bulamamasına sebep olmuştur. Özellikle 2010 öncesi dönemde iktidar bloğunun çeşitli katman ve fraksiyonları açısından birleştirici ortak payda olarak neoliberal ideolojiyi yeniden üreten ve kitleler nezdinde rejimin ve politikaların meşruiyetinin sağlanması ile halkın "ulusal popüler bir proje" etrafında toplanmasına yönelik olarak yeni hegemonya girişiminin elindeki en güçlü araç, AB'ye tam üyelik perspektifiydi. Bu perspektifin, tabi kesimlerin bütün unsurları ve özellikle de dışlanan ve sürece eklemlemekte en çok güçlük çekilen kitleler üzerinde bile rıza örgütleyici etkisi sayesinde AKP, neoliberal dönüşümün yarattığı sosyal ve ekonomik tahribatı kitleler nezdinde meşru gösterebilmiştir.

Böylelikle devletin dönüşümü ve yaygın birikim rejimine geçiş sürecinde

önemli kurumsal dönüşümler sınıfsal çatışmanın derinleşmesine imkan yaratmayacak bir biçimde “dışsallaştırıcı” bir yöntem ile hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Bu dönüşümlerden ilki, Refah Devleti kurumlarının emeğin tabiiyeti ve kontrolü için oynadığı roldür. Özellikle bu dönemde AKP'nin uyguladığı istihdam politikalarıyla ikili işgücü piyasasının sınırlarını daralttığı ve geçirgenliğini azalttığı görülmektedir. İşçi sınıfının bölünmüş yapısı yeni iki uluslu hegemonik strateji açısından geçerli ve yerinde bir kurumsallık olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerde iki uluslu hegemonik stratejide emeğe yönelik bu dışlayıcı etki farklı refah düzenlemeleri ve ücret politikaları aracılığıyla dengelenebilmekte ve dışlanan emeğin sistem dışına yönelmesine karşı tampon mekanizmalar oluşturulabilmektedir. Ancak, Türkiye gibi farklı toplumsal formasyonlarda ücret ve refah düzenlemelerinde sermayenin bu alanda esnekliğinin bulunmaması nedeniyle Schumpeterci Çalışma Devletinin dışlanan işçi sınıfı ile ilişkisinin daha çok bunları maddi olmayan düzenlemeler aracılığıyla kontrol etmeye yönelik olarak şekillendiğini görmekteyiz.

Bu bağlamda da enformel sektör hem esnek birikim stratejisinin yarattığı yeni işsizler ordusu için geçimlerini sağlayabilecekleri tek alan haline getirilmiş, hem de tarımdaki devlet kurumlarının ve geçimlik ekonomilerin yok edilmesiyle birlikte köylerden kentlere akan yeni işsizler ordusu ve yoksul kitleler için bir ekonomik alan haline gelmiştir. Aynı zamanda formel istihdamı da daraltan ve atipik istihdam biçimlerini devreye sokan AKP, taşeronlaşma ve güvencesiz çalışma biçimlerini devlet istihdamının başat biçimi haline getirmiştir.

2010 sonrası dönem açısından ise özellikle AKP'nin yaygın birikim süreciyle uyumlulaşan bir devlet biçiminin hayata geçirilmesine yönelik adımları yerine daha ziyade hegemonik stratejisinin kırılmasına ve otoriterleşmesine neden olan bir süreçle karşılaşmaktadır. Bu dönemde birikim sürecinin aksının değişmesi ilk karşılaşılan değişim dinamiğidir. Özellikle özelleştirmelerin yerine gelişmiş kapitalist ekonomilerde görülen finansal yoğunlaşma ve teknoloji yüksek sektörlerde yoğunlaşma yerine inşaat ve ulaştırma sektöründe yoğunlaşan sektörel seleksiyon göze çarpmaktadır. Yap İşlet Devret Modeli ve/veya Kamu özel ortaklığı modelleriyle sermayenin çeşitli fraksiyonlarıyla dolaylı yada doğrudan işbirliği içerisine giren parti yönetimi çeşitli sınıfsal ittifakların temsilcisi olma rolünden bir anlamda toplumsal bir özne olma yolunda fraksiyonlaşma eğilimine girmiştir. Bu çerçevede diğer egemen sınıf öznelere ve fraksiyonlarla çatışma içerisine girerken devletin sınırları aşılmış ve sistemin sürekliliği için gerekli olan müdahale biçimleri de cezalandırma veya ödüllendirme araçlarına dönüşmüştür. Vergi, teşvik, sübvansiyonlar gibi araçlar birer silah olarak kullanılmaya başlanmış ve birikimin sürekliliği yerine partinin sürekliliği tercih edilmeye başlanmıştır. Özellikle inşaat ve madencilik, ulaştırma gibi sektörlerde parti örgütleriyle içiçe geçen ilişkiler yoluyla artı değer salınımı üretken olmayan bir biçimde

iktidar bloğu içerisindeki bir grupta yoğunlaşmış ve gelişmiş kapitalist ekonomilerin aksine finansal alan yerine bu alanlarda bir sermaye yoğunlaşması ön plana çıkmıştır. Bu açıdan bakılınca AKP'nin ilk döneminde uluslararası sermaye ile bütünleşmiş sermaye gruplarıyla kendisini dinsel ve muhafazakar kimliğiyle tanımlayan sermaye grupları iktidar bloğunun şekillenmesinde etkili olmalarına rağmen ikinci dönemde bu iktidar bloğu daha da homojenleşmiş ve bir anlamda farklı sermaye grupları bu iktidar bloğundan dışlanmışlardır.

Bu tip bir ilkel ve kanlı birikim sürecinin bağımlı sınıflar üzerinde yarattığı sosyal huzursuzluk esnekleşmeyle ve atipik istihdam biçimleriyle ortaya çıkan iş kazalarıyla da eklenmiş ve Türkiye'de bağımlı sınıflar için mevcut içerme araçlarının yerine yeni eklemleyici strateji ve araçlar geliştirilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Özellikle işçi sınıfı açısından formel işçi sınıfının ücretlerinin dondurulması ve köylü ve çiftçileri doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen fiyat artışlarının da bu dönemde sonuçlarının rızanın tesisinde oldukça sorunlu bir arka plan oluşturmaya başladığı da görülmektedir. Bu çerçevede efektif talebi artırma ve giderek yoksullaşan bu kitleleri sistem içerisinde tutmak için kredi ve borçlanmaya yönelik politikalar esnetilmiştir. Boratav (2015), bu dönem açısından reel ücret ve gelirlerdeki gerilemeden ziyade ikincil bölüşüm ilişkilerindeki bu borçluluk etkisine vurgu yapmaktadır.

AKP'nin bağımlı sınıflara yönelik ekmeleme stratejisi, genel olarak neoliberal stratejilerden bu noktada farklılaşmış, ortaya çıkan hybrid birikim rejiminde, kimlik siyasetiyle de uyumlu olan cemaatçiliği ve siyasal islamı ön plana çıkarılması yoluyla bağımlı sınıfların yeni stratejiye eklenmesine çalışılmaya başlanmıştır. AKP'nin Refah Devletinin tasfiyesi esnasında refah rejiminde ortaya çıkan boşlukları muhafazakarlık ve dinsel kurumlar aracılığıyla doldurmaya çalışması da bu yeni eklemleyici stratejinin oluşturulmasına dönük bir girişimdir. Esnek ve atipik bir işgücü piyasasında güvencesiz ve düzensiz iş ilişkisine girmek zorunda olan, kariyer ve çalışma istikrarının yok oluşuyla birlikte sermayenin despotik kontrolüyle yüz yüze kalan işçi, karşı karşıya bulunduğu toplumsal ve ekonomik risklere karşı sosyal ve bireysel ihtiyaçlarını karşılayamayacaktır. Toplumsal korunmanın en temel ayağı olan devletin koruyucu ve bütünleştirici düzenlemelerinden mahrum kalması durumunda ortaya çıkacak bu boşluğu doldurmak için nereye yöneleceği aşıkardır. Bunların başında aile gelir. Tarımda ve işgücü piyasalarındaki yeniden yapılandırma ve uluslararası piyasalara ekmeleme politikası nedeniyle yoksullaşma artarken, bir yandan ailenin dayanışma işlevi etkisiz kalmakta, diğer yandan ailenin kendisi de parçalanarak sürecin bağımlısı haline getirilmektedir. İkinci sosyal dayanışma ağı olan yerel yönetimler ise, devletin yeniden yapılanma sürecinin sonucunda pazara bağımlı hale gelirken, mali kısıtlar nedeniyle de bu sürece müdahil olamamaktadır. Bu nedenle güvencesiz ve korumasız kalan insanlar için tek alternatif kendisine dayanışma ve koruma sunan dinsel kurumlardır. Türkiye'de de bu dinsel dayanışma biçiminin en et-

kin formunu tarikatlar oluşturmaktadır. Öte yandan bu sosyal yönelimin siyasal uzantısı ise muhtemelen ideolojik olarak bu alandan beslenen siyasal partilerdir. AKP, Refah Devletinin toplumsal koruma işlevinin çözülmesi esnasında ortaya çıkan boşluğu feodalizmdeki dinsel refah anlayışı ile Schumpeterci Çalışma Devletinin kurumlarını eklemleyerek doldurma gayreti içerisinde. Özellikle sosyal politikadaki bu dönüşümün, Türkiye’de, tarikat ve cemaat usulü dayanışma ağlarını ön plana çıkarmıştır. Özellikle 2010 sonrası dönemde bu stratejiye bir unsur daha eklenmiş ve devlet ile özel sektör arasındaki eşitliğe dayalı ortaklıkların yerini vakıf sistemini bu mekanizmaya ekleme yolu tercih edilmiştir. Vakıflar yoluyla cemaat ilişkileri gizlenirken vakıflar adeta özel sektör şirketlerine dönüştürülmüş ve bir refah kurumu olmanın ötesine geçerek hem tekelleşmiş, korumalı ekonomik şirketler haline dönüşmüş hem de AKP açısından ideolojik yeniden üretim için birer aygıtla dönüştürülmüşlerdir. Yerel yönetimler ile bu vakıfların birliktelikleri de bu sürece eklenince ortaya bağımlı sınıfları sistem yerine partiye bağımlı hale getiren bir süreç çıkmıştır.

Yeni hegemonik projenin bu eklemleyici stratejisinin zayıf noktası ise, bu düzenlemelerin neoliberal stratejilerle birlikte hayata geçirilmeye çalışılmasıdır. Neoliberal stratejinin hayata geçirilmesi sürecinde gerek ulusal sermaye gerekse uluslararası sermayeyle bütünleşme yerine bu tarz bir parti öncelliğinin tercihi ise iki uluslu hegemonik projenin ikinci ulusunu oluşturan bağımlı sınıfları sistem içerisinde tutma yolunda elde rızayı örgütleyecek farklı araçların kalmayıp şiddir. Dolayısıyla bu da tahakkümün yükselişini ve zorun bu kesimler açısından bir tercih haline gelmesine neden olur. Özellikle AKP’nin yarattığı bu eşitsizlik, kapitalizmin yarattığı eşitsizliklerle birleştiği noktada kaçınılmaz olarak kapitalizmin devlet biçiminin olağan biçimden uzaklaşmasına neden olur.

Olağanüstü devlet biçimlerinde ise refah kurumlarının rızanın tesisindeki biçimlerinin popülist bir biçimde partinin çıkarlarıyla özdeşleştirilmeye başlandığı da görülmektedir. Özellikle Sosyal yardımlar adeta bir kaynak transferi aracına dönüştürülürken bu alandaki kurumların da tahakküm altına alındığını söyleyebiliriz. Sosyal güvenlik sisteminde kamusal primli sistemlerin yerine partinin kontrolündeki bankaların etkin olduğu özel sektörün devreye girdiği sistemler devreye sokulmakta, sağlık hizmetleri gibi alanlarda “şehir hastaneleri” modelleriyle partili sermayedarlar ile ortaklıklar kurulurken bu alanda sağlığın piyasalaştırılmasına yeni bir boyut getirilmiştir. Eğitim alanında ise kamusal eğitim tasfiye edilip yerine özel sektör ikame edilirken burada da seleksiyon mekanizmaları devreye sokulmuştur. Kamusal eğitimin birikimin gereklilikleri yerine bu devlet biçiminin ve partinin tercihleri yoluyla şekillendirilmesi yaşanmış, adeta eğitim sistemi çöktürülmüştür. AKP’nin 15 yıllık iktidarına bakıldığında refah devletinin dönüşüm sürecinde Türkiye’de diğer ülkelerdeki Pazar eksenli neoliberal yapılanma yerine parti eksenli neo-muhafazakar bir sistemin yerleştiği görülmektedir.

Sonuç

Kısacası Türkiye’de refah devletinin dönüşümü birikim sürecinin ve rejiminin gereklilikleri doğrultusunda bir düzenleme biçimi olarak şekillenmesi süreci 2010 yılından itibaren sekteye uğramıştır. Kapitalizmin içsel çelişkileri bütün dünyada neoliberal stratejilerin çöküşünü dayatırken Türkiye’de birikimin zorunlulukları ile siyasal alanın yeniden şekillenışı ne yazık ki eşitsiz bir biçimde refah kurumlarının bağımlı sınıflara yönelik daha kontrol amaçlı bir biçime dönüşmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede bağımlı sınıflara yönelik sosyal harcamaların artışı yoluyla bu kontrol işlevi genişleyecektir. Ancak sosyal harcamaların yaratacağı ekonomik baskıların birikim kriz sürecini derinleştirmesi de kaçınılmazdır. Bu içsel çelişki kısa ve orta vadede toplumsal çatışmalara neden olacak derin çatlaklar oluşturacaktır. Sosyal devlet yada refah devleti dünyada farklı bir dönüşüm sergilerken Türkiye’de ise yeni bir sosyal devlet mi tartışması yerine bu çelişkilerin yarattığı ve yaratacağı yeni bir olağanüstü devlet biçiminin ana ideolojik unsuru olarak devreye giren bir refah anlayışı egemen olmaya başlamıştır.

Kaynakça

- Aglietta, M. (1987) *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*, Londra: New Left Books.
- Alber, J. (1988) "Continuities and Changes in the Idea of the Welfare State", *Politics and Society*, 16, 4, 451-468.
- Barrow, C., W. (1993) *Critical Theories of the State Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*, Londra: University of Wisconsin Press.
- Başbakanlık (2003) *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: 1 Değişim Yönetimi İçin Yönetimde Değişim*, Ekim, Ankara.
- Boratav, K. (2003) *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Boratav, K. (2015) *Dünyadan Türkiye’ye, İktisattan Siyasete*, İstanbul: Yordam Yayınları.
- Boyer, R. (1979) "Wage Formation in Historical Perspective: The French Experience", *Cambridge Journal of Economics*, 3, 99-118.
- Boyer, R. (1990) *The Regulation School : A Critical Introduction*, (der. C. Charney), New York: Columbia University Press.
- Boyer, R. ve Saillard, Y. (2002) *Regulation Theory: The State of Art*, New York: Routledge Press.
- Castel, R. (2003) *From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question*, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Clarke, S. (1991) "Introduction: The State Debate", Clarke, S. (der.) *The State Debate*, Londra: Mac Millian Press, 5-55.
- Clarke, S. (1991) *The State Debate*, Londra: Mac Millian Press.
- Flora, P. ve Heidenheimer, A. J. (1981) *The Development of Welfare States in Europe and America*, Londra: Transaction Books.
- Fraser, D. (1973) *The Evolution of the Welfare State*, Londra: Macmillan Press.
- Friedman, M. (1988) *Kapitalizm ve Özgürlük*, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gamble, A. (1988) *The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism*, Londra: Macmillan.

- Gough, I. (1975) "State Expenditure in Advanced Capitalism", *New Left Review*, 92, 53-92.
- Gough, I. (1979) *The Political Economy of the Welfare State*, Londra: MacMillian.
- Hall, P. (1952) *The Social Services of Modern England*, Londra: Routledge.
- Hirsch, J. (1983) "The Fordist Security State and New Social Movements", *Kapitalstate*, 10/11.
- Jessop, B. (1991) "The Welfare State in the Transition from Fordism to post-Fordism", Kastendiek, H. Jessop, B. Nielsen, K. & Pedersen O.K. (der.) *The Politics of Flexibility*, Aldershot, England: Edward Elgar.
- Jessop, B. (1995) "The Transition to Post-Fordism and Schumpeterian Workfare State", Loader, B. ve Burrows R. (der.) *Towards a Post-Fordist Welfare State* , Londra: Routledge.
- Jessop, B. (2000) "The Crisis of the National Spatio-Temporal Fix and the Ecological Dominance of Globalizing Capitalism", *International Journal of Urban and Regional Studies*, 24 (2), 323-60.
- Jessop, B. (2002) *The Future of the Capitalist State*, Oxford: Polity Press.
- Kastendiek, H., Jessop, B., Nielsen, K. ve Pedersen O. K. (1991) *The Politics of Flexibility*, Aldershot, England: Edward Elgar.
- King, D.S. (1987) *The New Right: Politics, Markets and Citizenship*, Londra: Macmillan.
- Koven, S. ve Michel, S. (1990) "Womanly Duties: Maternalist Politics and Origins of Welfare States in France, Germany, Great Britain and the United States, 1880-1920", *The American Historical Review*, 95, 4, 1076-1108.
- Lash, S. ve Urry, J. (1987) *The End of Organized Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- Lipietz, A. (1987) *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism*, Londra: Verso.
- Loader, B. ve Burrows R. (1995) *Towards a Post-Fordist Welfare State*, Londra, Routledge.
- Marshall, T. H. (2000) "Citizenship and Social Class", Pierson, C., Castles, F. G. (der.) *The Welfare State Reader*, Cambridge: Polity Press, s.32-41.
- Marx, K. (1993) *Kapital Cilt 1* (çev. A. Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.
- Miliband, R. (1969) *The State in Capitalist Society*, Londra: Weidenfeld and Nicolson.
- O'Connor, J. (1973) *The Fiscal Crisis of the State*, New York: St. Martin's Press.
- Offe, C. (1984) *Contradictions of the Welfare State*, Cambridge: MIT Press.
- Olson, M. (1982) *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*, New Haven, Conn: Yale University Press.
- Peck, J. (1996) *Workplace: The Social Regulation of Labour Markets*, New York: Guilford Press.
- Peck, J. (2001) *Workfare States*, New York: Guilford Press.
- Pierson, C. ve Castles, F. G. (2000) *The Welfare State Reader*, Cambridge: Polity Press.
- Pierson, P. (1995) *Beyond The Welfare State*, Londra: Polity Press.
- Piven, F. F. - Cloward, R. (1971) *Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare*, New York: Vintage Books.
- Poulantzas, N. (2000) *State, Power, Socialism*, Londra: Verso Press.
- Soyer, A. (2004) *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Darbeden AK Partiye Sağlığın Öyküsü*, İstanbul: Sorun Yayınları.
- Thernborn, G. (1986) "Karl Marx Returning", *International Political Science Review*, 7, 2, 131-164.
- Tullock, G. (1976) *The Vote Motive: An Essay in the Economics of Politics, with Applications to the British Economy*, Princeton: Princeton University Press.
- Von Hayek, F. (2000) "The Meaning of the Welfare State", Pierson, C., Castles, F. G. (der.) *The Welfare State Reader*, Cambridge: Polity Press, 90-95.

Wilensky, H. (1976) *The New Corporatism, Centralization and Welfare State*, Londra: Sage.

12, 1/2.

UNDP (2016), *Human Development Report 2016*, UNDP, www.undp.org/

Yayla, A. (2000), *Özgürlük Yolu-Hayek'in Sosyal Teorisi*, Ankara: Liberte Yayınları.

Wahl, A. (2004) "European Labour; The Ideological Legacy of the Social Pact", *Monthly Review*, 55, 8.

Wallerstein, I. (1998); *Liberalizmden Sonra*, (çev. E. Öz), İstanbul: Metis Yayınları.

